С.Б. Бектемірова

КИНОМОРФИЗМДЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ СЕМАНТИКАСЫ

БЕКТЕМІРОВА СӘУЛЕ
БЕКМҰХАМЕДҚЫЗЫ

КИНОМОРФИЗМДЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ СЕМАНТИКАСЫ

Алматы, 2012

УДК 81.512
ББК 81.2Каз
Б 40

Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің Ғылыми кеңесі ұсынды.

Басылым Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті 2012-2014 жылдарға ғылыми-техникалық бағдарламалар мен жобаларды гранттық қаржыландыруда Фундаменталды және қолданбалы зерттеу салалары бағдарламасы бойынша «Түркі әлемінің тілдік бейнесі» тақырыбындағы ғылыми жоба шеңберінде жүзеге асырылды.

Жалпы редакциясын басқарған:
филология ғылымдарының докторы **Р.А. Авакова**

Пікір жазғандар:
филология ғылымдарының докторы **А.Б. Салқынбай**
филология ғылымдарының докторы **Ж.А. Манкеева**
филология ғылымдарының докторы **Г. Сағидолда**

Бектемірова С.Б.
Б 40 Киноморфизмдердің танымдық семантикасы. – Алматы, 2012. – 191 б.
ISBN 9965-30-217-0

Монографияда қазақ тіл біліміндегі халықтың этномәдениеттанулық деректері негізінде кинологиялық атаулардың ұлттық-танымдық табиғаты, мифтік ойлау жүйесі, тілдегі көрінісі, лексикографиялық деректері сараланады әрі оларға тілдік тұрғыдан талдау жасалынады.

Монография студенттерге, магистранттарға, PhD докторанттарға және барша ізденуші ғалымдарға арналады.

УДК 81.512
ББК 81.2Каз

ISBN 9965-30-217-0

© Бектемірова С.Б., 2012

КІРІСПЕ

Әкем Абыртайұлы Бекмұхамедтің рухына арнаймын

Адамзат өркениеті, оның тіршілік санасы жануарлар дүниесімен тығыз байланысты. Мифологияда жануарлардың поэтикалық бейне ретінде көрінуі – қоғамның алғашқы синкреттік ойлау сатысында адам мен жануар арасына ешқашан теңдік белгісі қойылмағандығының дәлелі. Өйткені жер бетінде адамға ең жақын тіршілік иелерінің бірі – жануарлар әлемі. Әр халықтың танымына, тіршілігіне, ойлау менталитетіне қарай жануарлар бейнесінің берілуі де әрқилы.

'Ит' семасына байланысты қазақ тіліндегі тілдік бірліктер мен бейнелі сөздер әр түрлі аспектіде зерттелуіне ғылыми мүмкіндіктер мол. Аталған еңбекте алғаш рет киноморфизм термині ұсынылып отыр. Киноморфизм (гр. kyȯn (kynos) иттердің түрлері (породы) мен оларды бағу, күту +...morph тікелей сөз тізбегінен ажыратылатын бірыңғай тұлға) мағынасында қолданылады. Зерттеуде 'ит' семасына байланысты туындаған тілдегі барлық бірліктер мен бейнелі сөздер жиынтығын киноморфизм деп алдық. Өйткені қазақ тіліндегі киноморфизмдер негізінде жасалған фразема, паремия, ономатопея, теңеу, терминдер секілді түрлі бейнелі тіркестер халықтың мифологиясымен, мәдениетімен, әдет-ғұрып, салт-дәстүрімен, психологиясымен, дүниетанымымен тығыз байланысты. Себебі адамға қатысты туған тілдік бірліктерге сол жануардың бойына біткен ерекше қасиеттері мен қимыл-әрекеттері, түр-түсі, дене-тұлғасы, дауысы, мінез-құлқы, т.б. әсер етеді. 'Ит' сөзінің мағынасын ашуда біз осы жағын ескеруді жөн көрдік.

134 Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. – Алматы: Ғылым, 1989. – 367 б.

135 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1969. – 605 б.

136 Бэкон Ф. Новый органон. – М., 1955. – 210 с.

137 Звегинцева В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечения.– М., 1964. – Ч.I – 600 с.

138 Бельский А.В. Метафорическое употребление сушестви-тельных // Уч.записки 1-МГПИИ. – М., 1954. – Т.8. – С. 279-298.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.. 3

1 ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ КИНОМОРФИЗМДЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ ДЕРЕКТЕРІ

1.1 Кинологиялық атаулардың этномәдени табиғаты.. 8

1.2 Кинологиялық атауларға типологиялық талдау… 25

1.3 'Ит' семасындағы мифтік бейненің көрінісі........... 45

1 бөлім бойынша тұжырым.. 65

2 КИНОЛОГИЯЛЫҚ АТАУЛАРДЫҢ ЛЕКСИКОГРАФИЯЛЫҚ ДЕРЕКТЕРДЕГІ КӨРІНІСІ

2.1 Фраземалардағы 'ит' семасының коннотациялық мағынасы.. 68

2.2 Киноморфизмдердің мақал-мәтелдердегі көрінісі.. 107

2.3 Компаративті киноморфизмдер.............................. 128

2.4 Метафораланған киноморфизм терминдері........... 152

2 бөлім бойынша тұжырым.. 174

ҚОРЫТЫНДЫ.. 175

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ......... 180